

УДК 124.5:37

Ганна Тимошук

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ПОНЯТТЯ “ЦІННІСТЬ”

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується трансформаційними та модернізаційними процесами, пов'язаними зі зміною ідеологічної парадигми та становленням ринкової економіки. У цій ситуації відбувається і деструкція старої системи суспільних ідеалів, норм і цінностей, результатом чого є кризові явища в духовній свідомості людства та звуження меж ціннісних пріоритетів усіх верств населення. Досить стійкою, особливо серед молоді, є тенденція до поширення алкоголізму, наркоманії та комп'ютерної залежності.

Успіх вирішення цих антропологічних проблем значною мірою залежить від розуміння природи цінностей, які повинні виступати в якості ядра культури, показника духовного здоров'я нації. Саме тому перед наукою ХХІ ст. постає завдання розкриття їхнього теоретичного смислу та змістовного наповнення.

Важливого значення у цьому сенсі набувають продуктивні тенденції вітчизняного та зарубіжного досвіду минулих історичних періодів, зокрема дослідження Аристотеля, М. Бердяєва, М. Вебера, В. Віндельбанда, Г. Гегеля, Е. Гуссерля, В. Дільтея, О. Дробницького, А. Камю, І. Канта, Г. Коге-на, М. Лосського, А. Мейнонга, Ф. Ніцше, Платона, Протагора, Г. Ріккєрта, Сократа, В. Соловйова, П. Сорокіна, А. Тойнбі, В. Тугаринова, П. Флоренського, С. Франка, М. Шелера, О. Шпенглера та ін. Істотний внесок в обґрунтування аксіологічної концепції наприкінці ХХ ст. зробили С. Анісімов, М. Бургін, Г. Вижлецов, М. Каган, В. Кузнецов, Д. Леонтєв, В. Плотніков, В. Франкл та ін. Положення та висновки, відображені в наукових доробках названих авторів, становлять джерельну базу сучасних досліджень, а їхнє врахування є необхідним для різнобічного та повного тлумачення зазначеного феномена. Тому метою статті визначаємо розгляд основних підходів до розуміння поняття “цінність” в історичному аспекті й усвідомлення їхнього значення для подальших наукових пошуків.

Так, розробка аксіологічної проблематики почалася з античних часів, за яких сформувалися дві позиції до трактування цінності: абсолютного та відносного характеру. Згідно з першою, названий термін вважався невід'ємною частиною буття, критеріально-оцінювальним відображенням реальності. Найбільш поширеними для другої точки зору є визначення цінності як здатності вже конкретної людини надавати характеристики, оцінювати явища, предмети, речі. Суть даної категорії вже не полягає в об'єктивному відтворенні справжнього життя.

Давньогрецький історик філософії Діоген Лаертський наводить одне з найперших визначень цінності, характерних для цього періоду. Так, вона є: “поперше, притаманним будь-якому благу сприянням узгодженому життю, подруге, деяким посередництвом або користю, яке позитивно впливає на життя, згідному з природою, приносить і багатство, і здоров'я, по-третє, обмінною цінною товару, яку призначає досвідчений оцінювальник” [4, с. 235–236].

В епоху Середньовіччя даний феномен пов'язували з релігійністю, наближенням людини до ідеалу, яким є Творець. Філософи Відродження найвищою цінністю вважали особистість, яка має бути всебічно освіченою та вихованою згідно з принципами високої моралі, фізично розвинутою та душевно стійкою.

Подальшу розробку теорія цінностей одержала у працях представників німецького класичного ідеалізму в особі Г. Гегеля, І. Канта та інших, які вважали дану категорію апріорною формою, що пов'язана з “абсолютною свободою духу”, вищим способом життя, що відроджується з творчої боротьби. Проте у працях І. Канта цінності не мають єдиної основи, наприклад, моральні ґрунтуються на вірі, що продиктована кінцевою метою практичного життя, естетичні – на почутті задоволення, “вільному від будь-якого інтересу” [13, с. 19].

Із введенням у науковий обіг у 1902 році П. Лапі категорії “аксіологія” [6] та визнання її самостійним і повноправним розділом метафізики починають виникати специфічні теорії цінностей, а саме: аксіологічний трансценденталізм, культурно-історичний релятивізм, натуралістичний психологізм, персоналістичний онтологізм, соціальна концепція цінностей та ін.

Так, *аксіологічний трансценденталізм* (В. Віндельбанд, Г. Коген, Г. Ріккерт та ін.) акцентує увагу на тому, що цінності є трансцендентальними. Вони існують поза реальністю, за межами людської свідомості та пізнання, зумовлюються ідеальним світом.

Згідно з положеннями *культурно-історичного релятивізму* (В. Дільтей, П. Сорокін, А. Тойнбі, О. Шпенглер та ін.), основа культури – рі-

зноманіття цінностей, які є рівноправними. Вони ж визначають як сутність особистості, так і все людське буття.

В основі *натуралістичного психологізму* (Дж. Дьюї, А. Мейнонг та ін.) – ідея про те, що цінності є відображенням об’єктивної реальності, яка проявляється в життєдіяльності людини. Вони викликані її біологічними, фізіологічними, психологічними потребами, почуттями; їхньою констатуючою особливістю є спрямованість на людину, на все те, що є значущим і характерним для неї.

Провідним представником *персоналістичного онтологізму* був М. Шелер. На його думку, цінності є об’єктивними й автономними “якостями не речей, а блага” [11, с. 254]. Їм властивий апріорний характер та інтенціональність, яка виявляється у нерозривній спільності з “матеріальною данністю”. Остання ж охоплює предмети, чуттєві й інші акти сприйняття, сутнісні зв’язки між ними, емоції та інтуїцію. Всі існуючі цінності філософ розташував у такій ієрархії: цінності приємного та неприємного, їм відповідають відчуття задоволення та болю; вітальні цінності, їм відповідають відчуття сили та втоми, здоров’я та хвороби; духовні цінності, які характеризуються відірваністю та незалежністю від сфери тілесного та матеріального, а саме: цінності прекрасного, справедливого та несправедливого (законного та незаконного), чистого пізнання; цінності святого та несвятого [16, с. 323–328].

Соціальна концепція цінностей (М. Вебер) ототожнює цінності з соціальними нормами, характерними для певної історичної епохи. Вони ж визначають поведінку людини, її природу та закономірності.

В українській філософії розробка аксіологічних питань починається із кордоцентризму М. Гоголя, П. Куліша, Г. Сковороди, П. Юркевича та ін. Мислителі проголошують гуманістичні, духовні та моральні цінності головними орієнтирами суспільного життя. Їхнє ж осмислення відбувається завдяки невпинній “роботі серця”, що є центром душі людини та поєднує її внутрішній світ із навколишнім. Особливого значення у цьому сенсі набувають процеси самопізнання та самовдосконалення.

В умовах кризи західноєвропейської цивілізації, що спіткала людство у ХХ ст., наслідком якої були Перша та Друга світові війни, німецькі концтабори, використання ядерної зброї, розпочалося критичне переосмислення суті цінностей. Питання пошуку нових духовних горизонтів відобразилися у “моделі модерністської культури”, основою якої стали феноменологічна філософія (Е. Гуссерль, М. Хайдеггер та ін.), екзистенціалізм (А. Камю, Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартр та ін.) та психоаналіз (З. Фрейд, К. Юнг та ін.). Дана концепція орієнтується не на світ ідеального, а на повсякден-

не буття у незатишному світі самотньої, пригніченої людини, яка з певних причин заплуталася в ідеалах і опинилась у “ціннісному вакуумі”. Особливо характерною є “ідея бунту” як засобу вирішення суперечностей у драматичних життєвих колізіях. Саме тому головним завданням науки стає відмова від застарілих чеснот і, як наслідок, “утвердження нової величності людини, ... на основі всього того, що примножує в ній почуття сили, прагнення до влади, могутності” [13, с. 789].

Яскраве втілення теорія цінностей знайшла і у релігійно-ідеалістичній філософії кінця XIX – початку XX ст., представниками якої були М. Бердяєв, М. Лосський, В. Соловйов, П. Флоренський, С. Франк та ін.

Найвищою цінністю, на думку В. Соловйова, як певного “безумовного значення”, є усвідомлення людиною свого релігійного начала, морального обов’язку перед Богом, суспільством і перед самим собою, розуміння сенсу власних вчинків, узгодження їх з існуючими духовними нормами [14].

М. Лосський зазначене поняття розглядає у тісному зв’язку із такими категоріями, як значення та смисл. У своїй класифікації вчений виділяє абсолютні (існують “самі в собі”, наприклад: Божественне буття), відносні (існують лише стосовно певних суб’єктів), позитивні (спрямовані на досягнення “повноти буття”), негативні (мають “характер зла”), службові (є засобом досягнення позитивних цінностей), а також суб’єктивні й об’єктивні цінності. При цьому абсолютні цінності завжди виступають як об’єктивні, як “самоцінності” [11].

Істинними цінностями М. Бердяєв, П. Флоренський, С. Франк та інші вважають духовні, які, згідно з їхніми працями, роблять особистість прекрасною. В аксіологічній тріаді Краси, Добра та Істини названі філософи вбачають основу кожної культури, що характеризує рівень “олюднення” природного, стихійного, тваринного світу.

Починаючи з 60-х рр., філософи-марксисті аналізують категорію “цінність”, насамперед, у соціально-історичному аспекті та розглядають її як результат практичного освоєння суспільством у процесі свого розвитку навколишньої дійсності. Вони ж заперечують існування власне особистісних цінностей, аргументуючи це належністю кожного індивіда до певної сім’ї, колективу, класу, народу тощо, побудовою своєї світоглядної системи на основі суспільної. Тобто головним суб’єктом ціннісного ставлення є складові соціуму та соціум загалом.

Так, В. Тугаринов визначає цінностями “предмети, явища та їхні властивості, які необхідні, корисні, приємні для людей певного суспільства або класу, або окремої особистості в якості засобів задоволення їхніх потреб та інтересів, а також ідеї та спонукання як норми, цілі або ідеали” [15, с. 11].

У площині суб'єкт-об'єктних відносин розглядає цінності й О. Дробницький. Вчений виділяє такі їхні особливості: об'єктивність і суб'єктивність (“стосовно природних благ і нещастя вони і залежать, і не залежать від людини”); “протівідносність”, тобто безумовність блага, набуває значущості лише тому, що існує зло; співвідношення між протилежними цінностями має певні межі, за якими існує абсурд, а людські зусилля, спрямовані на боротьбу зі злом, втрачають свій сенс [5, с. 38].

Автор порівнює дане поняття зі смисложиттєвими ідеалами, кінцевою метою, до якої слід прагнути у будь-якій сфері діяльності.

У 90-х рр. дослідженням аксіологічної проблематики займалися С. Анісімов, М. Бургін, Г. Вижлецов, М. Каган, В. Кузнецов, Д. Леонтєв, В. Франкл та ін. Так, С. Анісімов вважає, що цінністю є все те, що вступаючи у відносини з людиною, має для неї позитивне (корисне) значення, тобто сприяє вдосконаленню особистості та прогресивному розвитку суспільства. Він обґрунтовує уявлення про абсолютні (предмети або властивості, які завжди та всюди зберігають для людей значення безумовної цінності (життя, здоров'я, знання)), відносні (предмети та їхні властивості, значення яких із певних причин змінюється) та антицінності – безумовні нецінності за будь-яких обставин (передчасна смерть, голод) [1, с. 18–19]. М. Бургін і В. Кузнецов виділяють цінності з позицій системного підходу, виходячи при цьому з необхідності систематизації існуючих у вітчизняній філософії визначень [2].

Враховуючи специфіку та змістове наповнення даної категорії, Г. Вижлецов вважає її основними рисами: спрямованість не лише на належне, а й на бажане, пов'язане з добровільним вибором, душевним прагненням; вираження таких відносин між людьми, які не роз'єднують їх, а, навпаки, поєднують у спільності будь-якого рівня; ціннісне ставлення є не зовнішнім і примусовим, а внутрішнім і ненасильницьким [3, с. 59–60].

Цінності як “сміслові універсалії, що кристалізувалися в результаті узагальнення типових ситуацій, з якими суспільству довелося стикатися” [8, с. 38], характеризує В. Франкл. М. Каган трактує їх як внутрішній емоційно засвоєний орієнтир діяльності, що сприймається людьми як власна духовна інтенція [7, с. 164]. Значну увагу вчений приділяє “аксіосфері культури”, яка включає в себе естетичні, моральні, політичні, художні, релігійні й екзистенційні цінності; вони ж характеризують “не лише повноту буття, а й форми небуття, що доповнюють його” [7, с. 88].

Розвиваючи ідею багатоаспектності феномена цінностей, Д. Леонтєв визначає їх як “ідеальну модель належного (бажаного), що відображає досвід життєдіяльності соціальної спільноти, привласнену й інтеріоризовану

суб'єктом у процесі його участі в суспільній практиці, вказує напрям бажаного перетворення дійсності суб'єктом і виступає іманентним джерелом життєвих сенсів, яких об'єкти та явища дійсності набувають у контексті належного" [9, с. 19] та виділяє такі форми їхнього існування: а) суспільні ідеали, які тісно пов'язані з категорією "соціальні уявлення", проте вони не обмежуються конвенціоналізованими суб'єктивними поглядами, продуктами певного суспільного договору, а, навпаки, ґрунтуються на об'єктивній життєдіяльності конкретного соціуму та відображають його практичний досвід; б) особистісні цінності, які задають кінцеві орієнтири індивідуальної діяльності даного конкретного суб'єкта; вони ж характеризуються порівняно високою усвідомленістю, хоч вона не є обов'язковою; в) предметно втілені цінності, що зафіксовані у культурі [10, с. 22–24].

У цьому сенсі слід констатувати тісний взаємозв'язок понять "цінності" та "культура". Так, враховуючи полісемантичність поглядів щодо тлумачення останнього феномена, вважаємо аксіологічний підхід (А. Арнольд, М. Бердяєв, Г. Вишлєцов, Х. Нібур, Г. Ріккерт, П. Сорокін, Н. Чавчавадзе, С. Франк та ін.), згідно з яким культура є процесом реалізації загальних соціальних цінностей у процесі історичного розвитку [12, с. 68], об'єднуючою ланкою існуючих визначень і моделей. Адже всі вони певною мірою характеризують цю категорію з позиції того, що є наслідком активності людини, а вся соціокультурна діяльність постійно супроводжується існуванням певних цінностей.

Особливу увагу С. Анісімов, І. Бех, М. Боришевський, Г. Кузнецова, Л. Максимов, Е. Помиткін та інші приділяють аналізу духовних цінностей, їхнього виробництва, збереження, поширення та класифікації. Духовні цінності характеризуються вченими як глибинні, найбільш важливі ідеали людства, яких слід дотримуватись у вчинках і рішеннях. Їх особистість виробляє та закріплює у власних поглядах, поведінці самостійно, але на основі тих, що продукуються та поширюються соціальними інститутами. До них відносять вищі цінності (Істина, Добро, Краса, Справедливість, Свобода) та предмети духовної культури, в яких вони знайшли своє відображення (мистецтво, художня творчість, наука). Виробництво та споживання духовних цінностей є ознаками здоров'я, сталого розвитку як особистості, так і соціуму. Чим більше зусиль вони в цілому роблять для задоволення духовних потреб, тим вищим є рівень їхньої культури.

Отже, як свідчить проведене дослідження, кожна історична епоха характеризується своєю системою цінностей, яка є підґрунтям духовної та матеріальної культури суспільства, визначає процес становлення світоглядних орієнтирів окремих особистостей, впливає на їхню

поведінку та ставлення до навколишнього світу. Поняття ж “цінність” характеризується багатоваріантністю аспектів і форм існування та найчастіше розкривається через відображення у соціальній реальності сфери належного, значущого, необхідного та корисного. Вчені пов’язують феномен із мотиваційно-потребнісною сферою особистості та підкреслюють необхідність зваженого ставлення до нього.

Вищевикладені наукові погляди та матеріали різних періодів і течій мають важливе теоретичне і методологічне значення для розробки проблеми цінностей у вимірах ХХІ ст., вони ж допомагають конкретизувати дану категорію.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження полягають у детальному аналізі сучасних аксіологічних концепцій, розкритті суті та структури понять “цінність”, “ціннісне ставлення особистості” та “ціннісне ставлення особистості до професійної діяльності”, їхньому уточненні, обґрунтуванні педагогічних умов формування ціннісного ставлення до професійної діяльності майбутніх економістів у процесі вивчення фахових дисциплін.

1. *Анисимов С. Ф.* Ценности реальные и мнимые / *С. Ф. Анисимов.* — М. : Мысль, 1970. — 181 с.
2. *Вотинцева Н. Н.* Специфика ценностей и ценностного сознания в трансформирующемся обществе : автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / *Н. Н. Вотинцева* ; Пермский гос. пед. ун-т. — Пермь, 2009. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/spetsifikatsennostei-i-tsennostnogo-soznaniya-v-transformiruyushchemsya-obshchestve>
3. *Выжлецов Г. П.* Аксиология культуры / *Г. П. Выжлецов.* — С.-Пб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1996. — 150 с.
4. *Диоген Лаэртский.* О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов: пер. *М. Л. Гаспаров.* — М. : Мысль, 1979. — 571 с.
5. *Дробницкий О. Г.* Мир оживших предметов. Проблема ценности и марксистская философия / *О. Г. Дробницкий.* — М. : Политиздат, 1967. — 352 с.
6. *Залужна А. Є.* Трансформаційні мотиви взаємозв’язку Істини, Добра і Краси в неокантіанській філософії баденської школи / *А. Є. Залужна* // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. праць / [гол. ред. *В. Г. Чернець*]. — К. : В-во ДАКККІМ, 2011. — Вип. 26. — С. 45—53. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Api/2011_26/7.pdf
7. *Каган М. С.* Философская теория ценностей / *М. С. Каган.* — С.-Пб. : Петрополис, 1997. — 205 с.
8. *Леонтьев Д. А.* Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / *Д. А. Леонтьев.* — М. : Смысл, 1999. — 486 с.
9. *Леонтьев Д. А.* Ценностные представления в индивидуальном и групповом сознании: виды, детерминанты и изменения во времени / *Д. А. Леонтьев* // Психологическое обозрение. — 1998. — № 1. — С. 13—25.
10. *Леонтьев Д. А.* Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / *Д. А. Леонтьев* // Вопросы философии. — 1996. — № 4. — С. 15—26.

11. Лосский Н. О. Бог и мировое зло / Сост. А. П. Поляков, П. В. Алексеев, А. А. Яковлев. — М. : Республика, 1994. — 432 с.
12. Риккерт Г. Философия истории : пер. с нем. / Г. Риккерт. — С.-Пб. : Жуковский, 1908. — 154 с.
13. Современный философский словарь / Под ред. В. Е. Кемерова. — 3-е изд., испр. и доп. — М. : Академический Проект, 2004. — 864 с.
14. Соловьев В. С. Оправдание добра: нравственная философия / В. С. Соловьев. — М. : Республика, 1996. — 479 с.
15. Тугаринов В. П. Теория ценностей в марксизме / В. П. Тугаринов. — Л. : Изво ЛОЛГУ им. А. А. Жданова, 1968. — 124 с.
16. Шелер М. Избранные произведения : пер. с нем. А. В. Денежкина. — М. : Гнозис, 1994. — 490 с.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2012

А. Тимощук

Исторический аспект становления понятия “ценность”

Статья посвящена исследованию проблемы определения понятия “ценность”, в связи с этим рассматриваются основные исторические подходы к его пониманию. Подчеркнута важность изложенных трактовок для современных наук.

Ключевые слова: ценность, особенности ценностей, формы существования ценностей.

А. Tymoshchuk

Historical Aspect of the Formation of the Concept of “Value”

The article studies the problem of the definition of “value”. In this connection the primary historical approaches of the concept’s understanding are considered. The author underlines the importance of stated interpretations for modern sciences.

Key words: value, peculiarities of values, forms of values’ existence.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник Т. П. Усатенко